

LBRIS

We know
books

PASCAL

Omul este o trestie gânditoare

Gonzalo Muñoz Barallobre

LITERA

București

CUPRINS

Introducere	9
Un fulger numit Pascal	15
Anii de formare	15
Între știință și religie	20
<i>Războiul de Treizeci de Ani (1618–1648)</i>	25
<i>Omul onest</i>	29
A doua convertire	29
<i>Oasele lui Descartes</i>	32
Desprinderea de Port-Royal și ultimele zile	34
Pilonii gândirii lui Pascal	37
Jansenism și Port-Royal	37
<i>Scrisori provinciale</i>	44
Între Epictet și Montaigne	48
Nefericirea omului fără Dumnezeu	57
Întrebarea despre destinul omului	61
Împotriva vanității științelor	62
<i>Descartes versus Pascal</i>	70
Imaginația: maestră a greșelilor	73
Omul este incapabil să găsească fericirea și dreptatea	77
Timpul e un abis care ne devorează	81
Asediați de angoasă	87

Omul e o trestie gânditoare	93
Ultimul pas al rațiunii e recunoașterea propriilor limite	98
Rațiunea și inima	100
Spirit de geometrie și spirit de finețe	103
Tipuri de oameni	105
Pariul pe Dumnezeu	113
Putem cunoaște ceva fără a-i cunoaște natura	114
A trăi și a paria	117
Poartă-te ca și cum ai crede	119
Dumnezeul ascuns	122
Amprenta lui Pascal	125
<i>Opere principale</i>	131
<i>Cronologie</i>	133
<i>Indice de nume și de lucrări</i>	139

Un *fulger* numit Pascal

Deși în general experiența de viață a filosofilor nu este marginală în raport cu gândirea lor, există cazuri în care această afirmație este în mod special adevărată și relevantă. Neîndoielnic, Pascal este unul dintre aceste cazuri, pentru că atât opera, cât și cercetarea lui intelectuală sunt profund și radical legate de evenimentele care i-au marcat și i-au definit viața. Acest filosof și-a dezvoltat gândirea plecând de la circumstanțele vieții sale cărora voia să le dea un răspuns, și, cu atât mai important, aspira să trăiască în acord cu concluziile și descoperirile sale. De aceea, ca să începem să îi înțelegem opera trebuie mai întâi să ne apropiem de cel care, după părerea lui Baudelaire, poseda un abis care se mișca odată cu el.

Anii de formare

În 19 iunie 1623, într-un orașel din Franța centrală, numit Clermont-Ferrand, s-a născut Blaise Pascal. Era fiul nobilului Étienne Pascal, președinte al Cour des Aides din Clermont, și al

Antoinettei Begon, fiica unui negustor bogat. Cuplul avea deja o fetiță de trei ani, Gilberte. Bucuria noii nașteri avea să fie însă curând umbrită, fiindcă, la numai un an, Blaise a început să aibă probleme de sănătate și, după luni de zile de vizite la doctori, i-a fost pus diagnosticul unei boli grave despre care știm puțin. În acel moment a început raportul filosofului cu durerea, raport care a durat întreaga sa viață și care, fără îndoială, i-a condiționat profund modul de a gândi și de a trăi. După cum a subliniat Nietzsche, „Este mai multă rațiune în trupul tău decât în cea mai bună înțelepciune a ta“.

Tocmai în perioada în care se succedau vești proaste despre sănătatea micului Blaise s-a născut sora lui, Jacqueline, de care filosoful s-a simțit foarte apropiat, la limita complicității. În acești primi ani de viață, după cum povestește nepoata lui Pascal în biografia pe care a scris-o despre el, Blaise se purta adesea bizar: țipa de fiecare dată când părinții se apropiau unul de celălalt și era înspăimântat de apă. Curios e faptul că, după cum se spune în biografie, familia a atribuit purtarea copilului farmecelor unei vrăjitoare. Ca să-l elibereze de acestea, părinții au recurs la magie, ajungând chiar să ia parte la un ritual cu două pisici, cu ajutorul cărora se considera că poate fi pus capăt ciudatei purtări a băiatului. Acest episod este un exemplu bun al mentalității din acea epocă, perioada barocului, în care progresul științei și al rațiunii nu era incompatibil cu credințele religioase și nici cu superstițiile. Era o perioadă în care raționalitatea, religia și magia coexistau în strânsă legătură.

Când Blaise avea doar trei ani, el și cele două surori ale lui și-au pierdut mama. Umbra acestui trist și dureros eveniment a marcat adânc caracterul întregii familii, în special pe cel al lui Blaise. O întâlnire atât de precoce și de directă cu moartea l-a făcut să își amintească pentru totdeauna că aceasta poate sosi

LBRIS

We know
books

În orice clipă și că omul, oricât ar încerca să o nege ori să o ascundă dincolo de ce îi oferă lumea, nu se poate ascunde de ea și nici nu o poate prevedea. În filosofia lui Pascal, moartea va fi marea certitudine, o piatră de încercare plecând de la care se judecă tot restul.

Ceva mai târziu, în 1631, familia s-a mutat la Paris și, un an mai apoi, Pascal și-a început instruirea de care s-a ocupat personal tatăl său care nu numai că era un foarte bun cunoscător al dreptului, ci și o persoană foarte cultă și un bun matematician. În ce privește metoda pedagogică a lui Étienne, știm că urmărirea ideea că un copil trebuie să se lase ghidat de propria curiozitate și că aceasta, și numai aceasta, avea să-i determine conținutul lecțiilor. Încă din primul moment, tânărul Blaise s-a dovedit extrem de inteligent. Învăța cu mare rapiditate și a fost un mare autodidact. La numai unsprezece ani a scris prima operă cu caracter științific, *Traité des sons*, și la doisprezece, după cum scrie sora lui în biografia pe care i-a dedicat-o, *La vie de Monsieur Pascal, par Madame Périer, sa soeur*, a descoperit singur, înainte de a fi avut acces la necesarele lecții de matematică, a treizeci și doua propoziție din prima carte a lui Euclid. Tatăl, surprins și încurajat de asemenea capacități extraordinare, a decis ca instruirea fiului să se concentreze pe științe, fără să neglijeze însă celelalte materii și, curând, l-a învățat și latină și greacă.

Mândrul tată l-a dus pe micul Pascal la reuniunile teologului și matematicianului Marin Mersenne ca să-și însușească cunoștințele expuse acolo. Și aceste cunoștințe nu erau puțin lucru, dat fiind că Mersenne a fost om de lume, în contact epistolar cu oameni de știință din toată Europa, printre care nimeni altul decât Galileo Galilei, și reuniunile lui erau frecventate de cei mai străluciți erudiți și savanți parizieni. Printre invitați se remarcă marele filosof din epocă, Descartes. Mersenne și Descartes

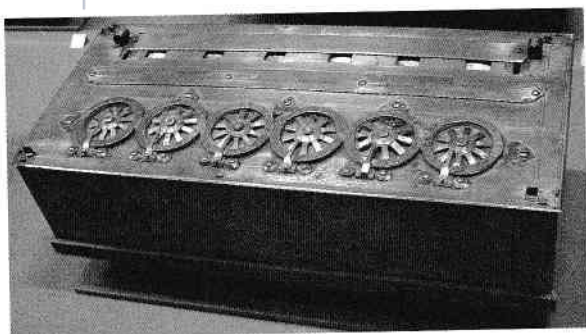
s-au cunoscut la colegiul iezuit La Flèche și din acel moment au rămas în raporturi amicale și au împărtășit neliniști filosofice. Tânărul Pascal a știut să se hrănească din aceste reuniuni și, curând, a ajuns din simplu spectator să participe activ la dezbateri. Și astfel, la numai paisprezece ani, a îndrăznit să critice *Discurs asupra metodei* al lui Descartes, publicat de curând, chiar în salonul lui Mersenne, și, deși nu ne-a parvenit conținutul acestei critici, știm că precocitatea lui Pascal i-a uimit pe restul participanților. Când avea șaisprezece ani a scris *Tratat despre conice* și la scurt timp după aceea a expus teorema hexagramei mistice, numită a lui Pascal.

În 1636, la inițiativa cardinalului Richelieu, pe atunci prim-ministru al lui Ludovic al XIII-lea, Franța s-a angrenat în Războiul de Treizeci de Ani. Costurile ridicate ale conflictului au compromis serios vistieria statului francez, iar asta i-a lovit direct pe rentierii care au încetat să mai primească sumele care li se cuveau. Cu scopul de a bloca situația, în 1638, rentierii au organizat o adunare de protest. Printre cei aleși să devină purtători de cuvânt ai protestatarilor se afla și tatăl lui Pascal, Étienne. Când cardinalul Richelieu a primit vestea despre plângerile acestora, le-a considerat un semn clar de lipsă de patriotism și a poruncit să fie cu toții închiși la Bastilia. Din fericire, Étienne a fost informat imediat de pericolul care îl pândea, a fugit din Paris și s-a ascuns în casa unor prieteni din regiunea Auvergne, unde a rămas până când un eveniment curios care a avut-o protagonistă pe fiica sa Jacqueline a pus capăt condiției lui de fugar. Jacqueline începuse să se remarce în adunările de la curte ca tânără poeteasă; talentul ei a făcut ca în 1639 să fie aleasă în rolul principal al unui spectacol pentru copii care s-a reprezentat în fața cardinalului Richelieu. După cât se pare, prim-ministrul lui Ludovic al XIII-lea a fost foarte impresionat de prestația fetei și a vrut

să o feliçite personal, moment pe care Jacqueline l-a exploatat ca să ceară indulgență pentru tatăl ei. Richelieu, înduioșat de acest gest, a acceptat și, câteva luni mai târziu, l-a numit pe Étienne comisar de impozite în Normandia Superioară. Însă Richelieu, ca foarte bun strateg ce era, nu dădea nimic gratuit; știa foarte bine ce face, se baza pe reputația lui Étienne și intenționa să o exploateze; astfel, în schimbul eliberării și a numirii, a vrut ca acesta să ia parte la represiunea sângeroasă a unei insurecții în Rouen, la ordinele cancelarului Séguier.

Odată înăbușită revolta, în 1640 familia Pascal s-a mutat la Rouen ca Étienne să își poată face datoria în noua funcție. Munca lui presupunea multe calcule și Blaise îl ajuta la această sarcină grea; cu intenția de a ușura munca amândurora, el a conceput și a construit o mașinărie aritmetică, un calculator căruia i-a dat numele de „pascalina”. Știm că nu era prima din acea epocă, dar el, la nouăsprezece ani, a reușit să rezolve o serie de probleme tehnice care le puseseră piedici altor inventatori și, în același timp, a reușit să facă astfel încât aparatul să socotească în lire și dinari, nu cu numere abstracte. Până în acel moment, Pascal își orientase inteligența spre științele teoretice, dar acum a manifestat o abilitate specială pentru probleme practice, obținând un succes apreciabil. Pascal inventatorul a creat astfel cel mai precis model de calculator care se văzuse vreodată, și acest succes i-a adus o faimă mai mult decât meritată. Trebuie să luăm în considerare că vorbim despre secolul al XVII-lea și că acea cutiuță de metal făcea ceva cu adevărat extraordinar, „gândea”, și o făcea chiar mai bine decât marea majoritate a oamenilor. Și nu numai atât: în afara faptului că „gândea”, o făcea și într-un mod care nu lăsa loc nici unei posibilități de eroare, fapt care i-a interesat în mod deosebit pe anumiți filosofi din acea perioadă, de exemplu pe Descartes.

Pascalina din 1652. Cea inventată de Blaise Pascal este unul dintre cele mai vechi calculatoare și avea capacitatea de a calcula sume și rest.

Faima lui Pascal și a mașinăriei sale aritmetice a depășit granițele Franței și, când regina Cristina a Suediei, celebră pentru interesul ei profund atât pentru științe, cât și pentru filosofie, a aflat de prodigiousul instrument inventat de Pascal, a luat imediat legătura cu el ca să i-l arate; Pascal a răspuns trimițându-i suveranei o pascalină însoțită de o scrisoare în care își exprima deschis admirația pe care o avea față de ea, fiindcă la vremea aceea nu era un lucru obișnuit ca o regină să aibă o asemenea înclinație pentru cunoaștere. Pascal a cerut o licență regală ca să-și poată comercializa calculatorul, însă, când a obținut-o, și-a dat seama că, de fapt, costurile de producție erau prea mari și că o asemenea întreprindere nu ar fi fost rentabilă.

Între știință și religie

În 1646, Étienne Pascal a avut un accident grav de călărie și asta l-a silit să petreacă o vreme imobilizat la pat. În această perioadă, a fost îngrijit în casa a doi medici, frații Deschamps. Cei doi făceau parte dintr-o mișcare religioasă creștină care se afirma în Franța, numită jansenism, și au reușit să stârnească interesul familiei Pascal. Janseniștii își aveau sediul nu departe de Paris,

la Port-Royal, iar modul lor de a înțelege creștinismul le adusese probleme serioase. Deși afirmau că fac parte din catolicismul oficial, susținând că doctrina lor nu făcea decât să se bazeze pe textele Sfântului Augustin, Biserica îi acuza că se apropie prea mult de doctrinele protestante. Însă nu erau acuzați numai de Roma: și iezuiții, numeroși în Franța, erau împotriva lor, iar acest lucru îi punea într-o poziție delicată și periculoasă.

Se spune că în acea perioadă, după întâlnirea cu frații Deschamps, Blaise Pascal a trăit prima lui convertire. Sora sa Gilberte a afirmat că, din acel moment, filosoful nostru a părăsit orice contact cu știința ca să se dedice exclusiv religiei. Această afirmație nu este sigură, deoarece Pascal a continuat toată viața să se dedice științei, dar este adevărat că a început să se concentreze cu precădere pe chestiuni cu caracter filosofic și religios. Blaise a avut întotdeauna o înclinație religioasă deosebită și, fără îndoială, întâlnirea cu jansenismul a alimentat-o. Un eveniment din 1647, la un an după prima convertire a lui Pascal, ne va ajuta să înțelegem mai bine raportul său cu religia în această perioadă a vieții sale.

În luna ianuarie a aceluși an, Jacques Forton, ajuns călugăr capucin, a vizitat orașul Rouen. El a ajuns în regiune pentru a-și face cunoscute operele și pentru a obține conducerea unei parohii. Forton a susținut necesitatea de a rezolva sau de a elimina orice acțiune care ar fi impregnat de mister creștinismul, motiv pentru care era deosebit de critic cu ideile de revelație și de har. Trebuia să se elimine orice conflict între rațiune și credință; vremurile cereau asta, fiindcă rațiunea începea să devină măsura tuturor lucrurilor și creștinismul trebuia să fie formulat conform rațiunii. Însă putem spune că janseniștii se axau exact pe contrariu, din moment ce susțineau că misterele postulate de creștinism formau inima și esența acestuia; pentru ei, de fapt, harul și

revelația erau stâlpii de rezistență ai religiei pe care o profesau și o apărau. Sosirea lui Forton a cauzat mare tulburare în regiune, și Blaise s-a dus să îl asculte împreună cu câțiva prieteni. Micul grup a fost profund scandalizat de tezele pe care le susținea capucinul și, împreună cu cei prezenți, l-a denunțat pe Forton și opera lui la arhiepiscop. Cu asemenea lucruri nu se putea glumi; era un moment cu adevărat complicat, fiindcă trecuseră doar paisprezece ani de când, în 1633, Galileo Galilei fusese condamnat de tribunalul Inchiziției. Arhiepiscopul a citit denunțul și l-a convocat pe Forton să-l asculte. După audiență și după confirmarea veridicității acuzației, i-a poruncit capucinului să își retragă imediat teoriile, amenințându-l că, în caz contrar, avea să fie aspru pedepsit. Forton nu a ezitat să retracteze și, imediat ce a fost eliberat, a fugit din Rouen, departe de locuitorii săi. Acest episod ne arată cât era de impregnat Pascal de ideile janseniste și cât de exacerbat îi era modul de a trăi religiozitatea.

Anul 1647 nu a fost bun pentru Pascal, pentru că boala i s-a agravat și a fost silit să se mute la casa surorii sale Jacqueline, la Paris. Aflând de sosirea în oraș a tânărului om de știință, Descartes s-a hotărât să-l viziteze și să discute cu el despre proiectele și ideile amândurora. Când l-a primit, Pascal era la pat. Nu știm ce teme au abordat, ci doar că, după câteva ore de conversație, Descartes a părăsit casa cu o expresie mai curând contrariată.* După ani de zile, despre autorul *Discursului asupra metodei* Pascal a scris: „Descartes, inutil și incert“, și cu siguranță încă din perioada întâlnirii lor avea această părere despre el. Cei doi filosofi au avut o altă ocazie să se confrunte (și înfrunte), de data

* Scriitorul și dramaturgul Jean-Claude Brisville, speculând subiectele despre care au discutat cele două genii, a scris piesa de teatru de mare succes *L'Entretien de M. Descartes avec M. Pascal le jeune*.

aceasta cu caracter public, în privința conceptului de vid. Galileo făcuse experimente cu pompe de apă, care l-au dus la confirmarea tezei fizicii aristotelice potrivit căreia natura are oroare de vid și că, prin urmare, vidul este imposibil. Galileo a susținut în lucrările sale că, atunci când se aspiră aer cu o pompă, apa curge imediat și umple spațiul creat, demonstrând astfel principiul *horror vacui* susținut de Aristotel. Problema este că, după mai multe experiențe, a demonstrat că e posibil să pompezi apă doar până la o înălțime de zece metri, ceea ce nu avea sens dacă se considera certă teama de vid a naturii, deoarece în acest caz ar fi trebuit să fie posibil să se pompeze apă la orice înălțime. În fața acestui fapt, mulți dintre contemporanii săi au început să caute un răspuns. S-au trezit dinaintea unei anomalii care pune la îndoială fizica aristotelică acceptată până în acel moment. În acest context, discipolul său Torricelli a început să facă experimente ca să dea un răspuns acestei probleme și astfel, în 1643, a pus să se construiască un tub de sticlă lung de o sută douăzeci de centimetri, închis la un capăt și deschis la celălalt, plin cu mercur. Apoi a întors tubul și l-a cufundat, acoperind partea deschisă, într-un recipient plin la rândul lui cu mercur, demonstrând că, atunci când extremitatea inferioară se deschide, coloana de mercur coboară numai o porțiune și se oprește la șaiszeci și șase de centimetri. Spațiul rămas în interiorul tubului nu era altceva decât primul vid provocat în manieră controlată, de către un om, într-un laborator. După ce a observat mai multe zile înălțimea coloanei de mercur, a demonstrat că aceasta avea variații și a stabilit că ele se datorau schimbărilor de presiune atmosferică. Pe de o parte, inventase primul barometru, pe de alta demonstrase că vidul este posibil în natură, infirmând astfel principiul *horror vacui*. Dacă pompa putea face să urce apa până

la o înălțime de zece metri, acest lucru se datora tocmai presiunii atmosferice, care e determinată, nu celebrului *horror vacui*.

Pascal a aflat despre aceste experimente și s-a decis să le verifice personal. Alții încercaseră, la Paris, dar nu reușiseră să obțină un tub de sticlă atât de solid încât, întorcându-l cu capul în jos, să nu se spargă. La Rouen lucrau sticlari mai buni decât cei din Paris, și aceștia au reușit să producă un tub destul de rezistent, care i-a permis astfel lui Pascal, cu ajutorul matematicianului Pierre Petit, să repete în 1646 experimentul lui Torricelli și să îl confirme. Doi ani mai târziu, în 1648, când sănătatea lui precară s-a stabilizat o vreme, Pascal s-a hotărât să continue experimentele despre vid și i-a cerut cumnatului său, Florin Périer, să înregistreze înălțimea mercurului din barometru mai întâi la nivelul mării, apoi la cotă, pe muntele Puy-de-Dôme. În felul acesta, Pascal a confirmat că la nivelul mării coloana de mercur rămânea mai scăzută decât pe vârful de munte, iar de aici a dedus că variațiile depindeau de presiunea atmosferică. Și astfel postulatul aristotelic al ororii de vid era definitiv infirmat de Pascal. Filosoful nostru a adunat experimentele și concluziile acestora în opera *Noi experimente cu privire la vid*. Această lucrare a iscat o polemică dură între el și iezuitul și fizicianul Noël, care a negat categoric ideea că vidul ar fi posibil, și în acest context a avut loc a doua înfruntare cu Descartes, fiindcă acesta din urmă a fost de partea părintelui Noël în ce privește respingerea ideii de vid.

Despre subiect, Pascal a fost peremptoriu și, în cele din urmă, într-una dintre multele scrisori pe care le-a trimis în corespondența avută cu iezuitul a încheiat: „Vă rog, să nu tragem concluzii infailibile despre natura unui lucru când îl ignorăm“. Episodul ilustrează cum Pascal, după convertire, nu și-a părăsit activitatea de om de știință și, în același timp, cum a susținut experimentarea, opusă argumentelor de autoritate. Însă contribuția lui Pascal